

2. Коряковцева Н.Ф. Современная методика организации самостоятельной работы для изучающих иностранный язык. – М.:АРКТИ, 2002. – С. 39.
3. Аргунова Г.В. Организация самостоятельной работы иностранных студентов по русскому языку на основном этапе обучения // Материалы III Международной научно-практической конференции «Новости научной мысли – 2007» – Т. 7. Филологические науки. – Przemysł: Nauka i studia. – С. 47-50.

Карпіна О. С.

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри світової літератури

Горлівський інститут іноземних мов

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

м. Бахмут, Донецька область, Україна

ІСТОРИОСОФСЬКИЙ СЕНС НАЗВИ РОМАНУ ВС. С. СОЛОВЙОВА «ВОЛЬТЕР'ЯНЕЦЬ»

Заголовок є одним із найважливіших компонентів структури художнього твору. У літературознавстві під ним розуміється «назва тексту або його частини, промовиста словесна формула, яка концентрує зміст твору, його власне ім'я» [7, с. 86].

О. Ю. Богданова виділяє три основні функції заголовка художніх творів: іменувальну (таку, що дає назву), концептуально-змістовну та атрактивну. На переконання дослідниці, основоположною є концептуально-змістовна функція: «Заглавие выступает в качестве отправной точки и «конечной инстанции» сложного процесса осмысления читателем авторского замысла и происходит это через два вида семантической связи: центробежную и центростремительную <...> Авторский замысел раскрывается через сюжет и характеры действующих лиц, а читатель начинает осмысление идеи автора, наоборот, по ходу ознакомления с содержанием произведения» [1, с. 140–141]. Розділяючи цю точку зору, ми також відводимо першорядну роль концептуально-змістовній функції заголовка.

Цілком очевидно, що в більшості випадків «заглавие играет роль аннотации, поскольку сообщает, о чем пойдет речь в тексте <...> В то же время читательский интерес может быть спровоцирован и прямо противоположным приемом, когда заглавие не только не аннотирует содержание текста, но и стремится к некоторой загадочности, интригуя читателя» [5, с. 76]. У такому випадку сенс назви твору стає зрозумілим тільки після його прочитання.

В. Я. Малкіна пише про існування певних принципів, за якими будувалися назви російських історичних романів першої половини XIX ст. Вона виділяє шість категорій, які найчастіше виносилися до заголовків:

1) **ім'я історичного персонажа** («Дмитрий Самозванец» Ф. В. Булгаріна, «Фра Дявола» Р. М. Зотова);

2) **ім'я** («Симеон Кирдяпа» М. О. Полевого, «Татьяна Болотова» О. О. Корниловича) або **найменування** («Изменник» О. О. Бестужева (Марлинського), «Басурман» І. І. Лажечнікова) **неісторичного персонажа**;

3) **узагальнююче найменування** («Стрельцы» К. П. Масальського);

4) **предмет** («Вывеска» О. М. Сомова, «Красный яхонт» О. П. Бочкова);

5) **хронотоп, тобто час і / або простір, місце дії** («Брынский лес» М. М. Загоскіна, «Быль 1703 года» К. П. Масальського);

6) **дія/ситуація** («Наезды» А. А. Бестужева (Марлинського), «Клятва при гробе Господнем» М. О. Полевого) [6, с. 208–209].

Незважаючи на те, що романи, які склали пенталогію Вс. С. Соловйова «Хроніка чотирьох поколінь», були написані у 1880-і рр., наступність традиції цілком очевидна. Так, у заголовок перших двох її частин виноситься ім'я неісторичного персонажа («Сергей Горбатов») і його найменування («Вольтерьянец»). Той факт, що перший роман циклу названий ім'ям вигаданого персонажа, а не історичного, немов відсуває історію на другий план. Те ж саме можна сказати і про другий том «Хроніки чотирьох поколінь». У назву третьої частини винесено хронотоп, а саме – місце дії («Старый дом»). Даний локус є цілком традиційним для сімейних хронік, оскільки виступає сполучною ланкою кількох поколінь однієї родини. Назва четвертого тому, як і другого, базується на найменуванні персонажа («Изгнанник»). Головною ж дійовою особою в ньому виявляється не Сергій Борисович Горбатов – герой перших двох частин «Хроніки...», а його старший син Борис. І, нарешті, п'ята частина має назву «Последние Горбатовы», тобто у центрі знову ім'я, точніше прізвище, неісторичних персонажів – представників четвертого покоління династії Горбатових.

Сенс назви літературного твору осягається читачем у процесі його читання. «Как завязь в процессе роста разворачивается постепенно множющимися и длиннющими листами, так и заглавие лишь постепенно, лист за листом, раскрывается в книгу: книга и есть *развернутое до конца заглавие*, заглавие же – стянутая до объема двух-трех слов книга», – відзначав С. Д. Кржижановський [3, с. 3]. Розкриємо змістове наповнення заголовка другої частини «Хроніки чотирьох поколінь».

Другий роман циклу отримав назву «Вольтерьянец». У другій половині XVIII – на початку XIX ст. за словом «вольтер'янец» закріпилися два основних значення: 1) людина, що розділяє філософські погляди Вольтера, послідовник його вчення; 2) людина, що вільно висловлює свої думки, вільнодумець.

Наведемо характеристику вольтер'янця часів Катерини II, дану відомим російським істориком В. О. Ключевським: «<...> вольтер'янець кінця XVIII в. ні с чим не враждовал, не чувствовал в своем положении никакого противоречия. Книжки украшали его ум, сообщали ему блеск, даже потрясали его нервы; <...> Но далее не простиралось действие усвоенных идей; они, не отражаясь на воле, служили для носителей своих патологическими развлечениями, нервным моционом; смягчая ощущения, не исправляли отношений, украшая голову, не улучшали существующего порядка» [2, с. 168].

Незважаючи на те, що люди, які відрізнялися вільним образом думок, ніякої загрози для суспільства не становили, у другому своєму розумінні слово «вольтер'янець» отримало яскраво виражену негативну конотацію.

У ході розповіді виявляється, що «вольтер'янцем» є Сергій Горбатов, головний герой першої частини пенталогії.

Сучасні літературознавці відзначають цікавий феномен осмислення читачем заголовка твору, що ним читається: «В процессе чтения смысл заглавных слов обогащается дополнительными смысловыми оттенками, что неизбежно приводит к образованию индивидуально-художественного значения. Осознание этого значения читателем происходит ретроспективно, при возвращении к заголовку после завершения знакомства с текстом» [8, с. 180]. Таким чином, «первичный» смысл названия может быть подвергнут «корректировке» [4, с. 170].

Зустрічаємося ми з цим феноменом і в романі Вс. Соловйова. «Вольтер'янцем» Сергія Горбатова прозвав Платон Зубов, щоб зіпсувати думку про нього государині, яка в молодості листувалася з філософом і думкалася його поглядами, але згодом розчарувалася в його ідеях. Ярлик, що пристав до Горбатова з легкої руки Зубова, міцно закріпився за ним в очах суспільства. Насправді ж князь не мав будь-яких вагомих підстав, для того щоб дати молодому дипломату настільки несхвальну характеристику. В юності Сергій захоплювався ідеями Вольтера й обговорював їх зі своїм гувернером Рено. Потім, під час перебування в Парижі, побачив страшні наслідки, до яких вони призвели, та переконався у їхній радикальності. Сам Горбатов до жодних ідейно-політичних течій не належав і не виявляв жодного вільнодумства в релігійній сфері. З уст же останнього фаворита імператриці слово «вольтер'янець» прозвучало як звинувачення юнака у вільнодумстві. Насправді ж його «вольтер'янство» зводилося лише до читання й осмислення філософських праць мислителя. Ідеї французького філософа він не розвивав і тим паче не сприяв їхньому перетворенню у дійсність. «Я твердо рассчитываю на справедливость государыни, я докажу ей, что я вовсе не вольтер'янец в том смысле, какой может считаться предосудительным», – говорить Сергій цесаревичу (курсив мій – О. К.) [9, с. 94].

У тексті роману слово «вольтерьянець» набуває і додаткових відтінків значення: «<...> это *опасный мечтатель, проповедник разрушений... вольтерьянец!*» – переконає імператрицю наклепник Зубов (курсив мій – О. К.) [9, с. 147]. Однак під час особистої бесіди з Горбатовим «ровно ничего не указывало ей на то, что перед нею вольтерьянец, человек с вредным образом мыслей, человек, враждебный интересам России, как она их понимала» [9, с. 151].

У розмові Сергія з Ф. В. Ростопчиним під словом «вольтерьянець» мається на увазі людина, яка мріє про соціальну рівність, про звільнення селян від кріпацької залежності, але в той же час противник революційного шляху розвитку суспільства. Наведемо в декілька скороченому вигляді їхній діалог, важливий для осмислення історіософської концепції Вс. Соловйова:

– Я несколько не желаю умалить значение дворянства, несколько не хочу унижать сословия, к которому принадлежу. Напротив, я желал бы, чтобы это сословие так себя держало, чтобы невозможны были никакие унижающие и позорящие обвинения, а между тем, я знаю, что позволяют себе наши господа со своими слугами. Государь оказал бы великое благодеяние во имя справедливости, если бы так или иначе положил предел всем этим безнаказанным жестокостям.

– Как ставить на одну доску слуг и господ? <...> Послушайте, Сергей Борисыч, ведь к этому нельзя так легко относиться, ведь тут принцип, и мы знаем, если принцип этот поколеблен, какие наступают результаты. У нас пред глазами Европа <...>

– *Pereat mundus – fiat justitia!* <...>

– Однак, Сергей Борисыч <...> ведь *запад отравил вас*, вы действительно, как я вижу, «вольтерьянец» (курсив мій – О. К.) [9, с. 326].

Як видно із вищенаведених прикладів, смислові межі поняття «вольтерьянець» значно розширюються завдяки творчій уяві романіста.

Отже, здійснений нами аналіз змістового наповнення назви другої частини пенталогії Вс. С. Соловйова «Хроника четырёх поколений» дозволяє зробити висновок про існування її принципового зв'язку з історіософськими поглядами автора, а також констатувати наявність її експліцитної та імпліцитної складових. Слово «вольтерьянець», винесене у заголовок, відноситься до Сергія Горбатова та використовується в тексті для позначення людини, яка відрізняється вільним образом думок, тобто має однозначно негативну конотацію. Розвиток сюжетної дії роману сприяє суттєвому розширенню смислових меж ключового в історіософському сенсі поняття.

Список використаних джерел:

1. Богданова О. Ю. Сопоставление функциональных особенностей заглавий художественных произведений и современной публицистики (на англоязычном материале). *Ярославский педагогический вестник. Серия: Гуманитарные науки*. Ярославль, 2012. № 3. Т. I. С. 140–143.

2. Ключевский В. О. Сочинения: в 9 т. / под ред. В. Л. Янина. Москва: Мысль, 1987–1990. Т. 5: Курс русской истории. Ч. 5 / послесл. и коммент. В. А. Александрова, В. Г. Зиминой. 1989. 477 с.
3. Кржижановский С. Д. Поэтика заглавий. Москва: Никитинские субботники, 1931. 32 с.
4. Курницкая В. А. Семантика заглавия русского романа-комментария. *Вестник Томского государственного педагогического университета*. Томск, 2009. № 4 (82). С. 170–173.
5. Лагашина О. Исторический роман Д. Мережковского и М. Алданова: дис. ... magister artium (русская литература) / Тартус. ун-т. Тарту, 2004. 109 с.
6. Малкина В. Я. Поэтика исторического романа. Проблема инварианта и типология жанра: на материале русской литературы XIX – начала XX века: дис. ... канд. филол. наук: 10.01.08 / Российск. гос. гум. ун-т. Москва, 2001. 216 с.
7. Назва твору, або Заголовок. *Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів*. Київ: ВЦ «Академія», 2007. (Енциклопедія ерудита). Т. 2: М (Маадай-Кара) – Я (я-форма). 2007. С. 86.
8. Сивакова Н. А. Функция заглавий в повествовательной структуре документальных произведений С. Алексиевич. *Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины. Серия: Гуманитарные науки*. Гомель, 2011. № 2 (65). С. 179–181.
9. Соловьев Вс. Собр. соч.: в 9 т. Москва: ТЕРРА – Книжный клуб, 2009. Т. 4: Хроника четырёх поколений: Вольтерьянец: исторический роман. 448 с.